

УДК 323.21(477)

<http://orcid.org/0000-0001-5313-9776>

<http://doi.org/10.5281/zenodo.1402750>

І. Г. Ролінський

ПОЛІТИЧНА МЕНТАЛЬНІСТЬ УКРАЇНСТВА: ВІД ТРАДИЦІЇ ДО МОДЕРНУ

У статті розглядаються базові риси традиційної політичної ментальності українського народу в історичному та сучасному контексті. Виділяються такі ментальні ознаки українства: комплекс недовіри до влади, комплекс меншовартості (рудименти колоніальної ментальності), маргінальність (наслідок геополітичної межовості), «месіанізм навиворіт» (сподівання на допомогу із-зовні), православна інтроверсивність (зануреність у внутрішній світ), соціальна мрійність, ескапізм, екзистенціальний індивідуалізм, громадоцентризм, особливе почуття гумору (механізми самозахисту від життєвих негараздів) тощо.

Ключові слова: державотворення, Україна, ментальність, традиція, модерн, модернізація.

И. Г. Ролинский

ПОЛИТИЧЕСКАЯ МЕНТАЛЬНОСТЬ УКРАИНСКОГО НАРОДА: ОТ ТРАДИЦИИ К МОДЕРНУ

В статье рассматриваются базовые черты традиционной политической ментальности украинского народа в историческом и современном контексте. Выделяются такие ментальные признаки украинства: комплекс недоверия к власти, комплекс неполноценности (рудименты колонизаторской ментальности), маргинальность (следствие геополитической ограниченности), «мессианизм наоборот» (надежды на помощь с-снаружи), православная интроверсивность (включенность во внутренний мир), социальная мечтательность, эскапизм, экзистенциальный индивидуализм, общинноцентризм, особое чувство юмора (механизмы самозащиты от жизненных неурядиц) и др.

Ключевые слова: государственное строительство, Украина, ментальность, традиция, модерн, модернизация.

I. Rolinsky

POLITICAL MENTALITY OF UKRAINIAN PEOPLE: FROM TRADITION TO MODERN

The article deals with the basic features of the traditional political mentality of the Ukrainian people in the historical and contemporary context. The urgent need for modernization of the political and legal life of Ukraine predetermines the search for adequate scientific prescriptions for the solution of topical, dominant problems, among which the prominent place belongs to the political and legal mentality as an integrative scientific category, which acts as a defining indicator of social dynamics. The definition of the main characteristics and trends of the development of the contemporary political and legal mentality of the Ukrainian society will

provide an opportunity to find the most effective means of influencing their transformation in order to provide the necessary mental support to a complex of reforms that are being conducted in Ukraine. Among the factors that determine the negative perception of power by the Ukrainians at the macro level (i.e., political power), the long-term stays in the colonial position should be mentioned. Detecting its own inability to form a sovereign state, the Ukrainian community naturally turned out to be dependent on more cohesive and powerful neighbors. Unfortunately, it has to be noted that during all its history, the disassembled Ukrainian people were forced to submit to foreigners more than to build their own state. Therefore, for most generations of Ukrainians, state power was perceived as something foreign, inhumane. The state is often embodied with national and social coercion. From here, from generation to generation, a negative stereotype was portrayed in relation to public affairs in general.

The negative guidelines of the political mentality of Ukrainian arising from the natural negation of colonial power are being established through a well-known psychological transition phenomenon when a conscious (or subconscious) protest against the authorities of the enslavers is transformed into a permanent alienation of Ukrainians from political power in general. Thus, a notable component of modern mentality is inherited from previous generations of a certain ethnic group and is transformed quite slowly, while reproducing the most common psychological guides, models and behavior patterns. This leads to the existence of a hybrid mentality of contemporary Ukrainians, in which modern elements are combined with traditional ones. The following mental attributes of Ukrainians are singled out: a complex of mistrust of power, a complex of inferiority (rudiments of colonial mentality), marginalization (the consequence of geopolitical interrelation), «messianism on the outside» (hope for help from the outside), orthodox introversion (immersion in the inner world), social dreams, escapism, existential individualism, hromototsentrizm, a special sense of humor (mechanisms of self-defense from life problems), etc.

Key words: *state creation, Ukraine, mentality, tradition, modern, modernization.*

Постановка проблеми. Нагальна необхідність модернізації політико-правового життя України зумовлює пошук адекватних наукових рецептів розв'язання актуальних, домінантних проблем, серед яких чільне місце належить політико-правовій ментальності як інтегративній науковій категорії, яка виступає визначальним індикатором соціальної динаміки. Визначення основних характеристик та тенденцій розвитку сучасної політико-правовій ментальності українського соціуму надасть можливість віднайти найбільш ефективні засоби впливу на їх трансформацію з метою забезпечення необхідної ментальної підтримки комплексу реформ, які проводяться в Україні.

Аналіз актуальних досліджень. Вивченням менталітету займалися й займаються відомі вчені, серед яких: О. Ранк, Ф. Браудель, М. Блок, В. Вундт, Ле Гофф, Ж. Дюбі, Л. Леві-Брюль, К. Леві-Строс, М. Хайдеггер, та інші. Ступінь розробленості теорії ментальності у науковій літературі є

доволі значним. Вивчення явищ, які охоплюються поняттям «ментальність», постало в іноземній науці як: напрям соціальної психології, заснований на соціологічній теорії Е. Дюркгейма; напрям загальної психології, теорія архетипів як основи «колективного несвідомого» К. Юнга, концепція «соціального характеру» В. Райха; напрям британської та французької антропології (проблема «примітивної ментальності») (Б. Малиновський А. Леруа-Гуран); «нова історична наука» (історія ментальностей) (П. Франкастель); напрям американської культурної антропології (Д. Т. Кемпбелл, Р. Бенедикт, М. Мід).

Серед вітчизняних науковців вивченням особливостей українського менталітету впродовж останніх десятиліть займалися: А. Бичко, П. Гнатенко, О. Киричук, М. Кисельов, В. Кремень, С. Кримський, В. Погрібна, Г. Смітюх, В. Стрілецький, Є. Чернявський, В. Шинкарук та інші дослідники [див., напр., 2–3]. Дослідження політичної ментальності знаходяться у центрі уваги А. Бичко, О. Бондаренко, Б. Гавеля, М. Поповича та ін. Вони визначили сутність цього феномену, його структуру, функції, чинники, що впливають на формування.

Мета статті полягає в тому, щоб виокремити базові традиційні ментальні характеристики українського народу, які залишаються актуальними для нашого державотворення в тому чи іншому сенсі й по теперішній час.

Виклад основного матеріалу. Серед факторів, що обумовлюють негативне сприйняття українством влади на макрорівні (тобто політичної влади) слід назвати передусім довготривале перебування у колоніальному становищі. Виявляючи власну неспроможність до суверенного державотворення, українська спільнота закономірно опинялася у залежності від більш згуртованих та потужних сусідів. На жаль, доводиться констатувати, що протягом усієї своєї історії розшматований український народ змушений був більше підкорятися іноземцям, аніж будувати власну державу. Тому для більшості поколінь українців державна влада сприймалася

як щось чужинське, інорідне. Держава нерідко уособлювалася з національним та соціальним примусом. Звідси від генерації до генерації трансливався негативний стереотип у ставленні до державних справ взагалі.

Аетатистські настанови політичної ментальності українства, що виникають на підставі природної негачії колоніальної влади, отримують усталення через відоме психічне явище перенесення, коли свідомий (чи підсвідомий) протест проти влади поневолювачів трансформується у перманентне відчуження українців від політичної влади загалом.

Геополітична межовість України обумовлює виникнення у її мешканців маргінального типу ментальності. Знаходячись на перехресті інтересів сусідів, роз'єднане українство постійно потрапляло у маргінальні ситуації, коли воно ніби і є, і ніби його немає. Проблема самоідентифікації в усіх аспектах (духовному, територіальному, етнічному, мовному, культурному, державному) завжди мала велику актуальність в українській історії.

Напевно саме тому розуміння національної ідеї пов'язувалося насамперед з гаслом «незалежності від», коли національна незалежність ототожнюється зі свободою від чергових загарбників, у той час як наступний момент – «незалежність для» ірраціональним менталітетом українців ігнорувався. На думку В. Кизими, українська ідея у традиційній інтерпретації є «ідея не творчості, а ідея свободи, яка досить часто розуміється як стихія вольності і руйнування» [1, с. 120]. Віками поневолений український загал, маючи стійкі анархійні настанови, виробляє прагнення до національної свободи, але дуже рідко спромагається усвідомити аксіоматичну тезу: «без власної незалежної держави національна свобода просто неможлива». Суверенна національна держава є базовим засобом і гарантом самореалізації будь-якої нації. Більше того, існує думка, що за великим рахунком незалежна державність виступає головним показником існування самої нації (у політичному сенсі трактування останньої категорії). В українському випадку

сплюндрована національна свідомість врешті-решт унеможлиблює розуміння необхідності створення власної держави.

С. Таран, аналізуючи нестійкість етатистських настанов, маргінальність українського менталітету, пропонує власну версію пояснення: «За давньою легендою українську державу заснували анти. Слово «анти» означає «край», «межа». І, може, вже з тих часів, легенд аж до Київської Русі, а від Київської Русі до сьогоднішніх днів, українську державу легко було поламати на шматки. Вона була крихкою, дірчатою. Крізь дірки, легко проникали чужі впливи. Крихким було і усвідомлення українців потреби мати свою державу» [5, с. 61–62]. Зважаючи на існування герменевтичної методології, гадаю, що версія С. Тарана не позбавлена наукової вартості, адже Антська держава визнається найвидатнішими вченими, серед яких М. Грушевський, у якості першого українського державного утворення.

Продовжуючи тему маргінальності українського менталітету, слід зазначити, що виникаюча у XI ст. назва «Україна» трактується багатьма дослідниками у сенсі «біля краю», тобто, «на межі». Це знов підкреслює глибинно-ментальну вкоріненість української маргінальності. (Тут треба навести й альтернативну інтерпретацію назви «Україна» у сенсі «країна». Навколо цих двох трактувань відбувається не стільки наукова дискусія, скільки, як на мене, ідеологічне протистояння державницького та антидержавницького таборів).

З приводу маргінального стрижня традиційного менталітету українців варто звернути увагу на цікаву історіософську концепцію В. Кизими. На думку відомого науковця, порівняльний аналіз особливостей історичного процесу в Україні та в країнах Заходу окреслює висновок про те, що українська спільнота завжди належала до типу некласичних суспільств. «Їх особливість у тому, що існуючи протягом досить довгого історичного відрізка як певні цілісності з відповідними ознаками, вони весь час перебувають не стільки у динамічному, скільки у нестійкому становищі, постійно маневруючи і утримуючись на межі ризику.

Наша країна не була, як правило, ні центром, ні периферією, вона майже постійно знаходилась між різними державно-політичними полюсами, на лінії їх протистояння, в центрі їх боротьби, включаючись до складу то однієї, то іншої державної структури.

Україна ніколи не була еталоном феодалізму, як «... Франція, вона не була класичним зразком капіталізму, як Англія, і вона не репрезентує класичний індустріалізм, як сучасні Сполучені Штати і Японія. Вона не була і не є класичною щодо певних форм державності, державного управління, освіти, матеріального виробництва тощо. У політиці маргінальний стан України виявився в наявності різних інтересів, устремлінь і ідеологій в структурі влади, в основі яких були орієнтації на різних сусідів України» [1, с. 117–119].

І дійсно, постійна наявність різноспрямованих, по суті протилежних, геополітичних орієнтацій у галицької та наддніпрянської гілок українства якнайкраще доводить загальний маргінальний характер української політичної ментальності. Оцінюючи проросійську орієнтацію наддніпрянців та прозахідну орієнтацію галичан, слід вказати на парадоксальний момент: протилежна спрямованість сподівань різних частин українства найяскравіше виявляє спільну українську маргінальність. Сподіваються на когось і «східняки» і «западенці». В. Ятченко у цьому зв'язку висловлює думку про існування в українському менталітеті своєрідного «месіанізму навиворіт». «...Те, що ми вважаємо, ніби чужа модель цілком нам підходить і нас врятує, свідчить про неподоланий комплекс месіанізму. Тільки тут – месіанізму «навиворіт» – не наша нація є месією щодо інших, а інші щодо нас» [8, с. 80].

Проте, у дійсності «месіанська» функція сусідів стосовно українців оберталася фактичним поневоленням та колонізацією України. І тут можемо спостерігати цікаве психічне явище. Йдеться про виникнення та поступове усталення іншого психологічного комплексу – комплексу кривди, «образи» українців по відношенню до влади метрополії. Ця кривда може проявлятися або в орієнтації на реактивну агресію щодо дійсної чи уявних причин

поневолення, або в напрямку сублимації в стражданнях, або в соціально-утопічному мрійництві. Відтак, внаслідок довготривалого перебування у колоніальному становищі, у менталітеті багатьох представників українського народу формується ескапізм як одна з визначальних наших психічних рис. Свого часу вельми влучно про дану особливість української ментальності сказала Л. Українка: «Ми паралітики з блискучими очима». Пасивне мрійництво як засіб втечі від здебільшого жахливих реалій колоніального буття стає невід'ємною ознакою традиційного менталітету українства.

В. Янів, Д. Чижевський, О. Рудакевич вважають, що ескапізм української ментальності є закономірним підсумком багатовікової колоніальної підлеглості України [див., напр., 6–7]. На мою думку, подібна теза не викликає якихось більш-менш виправданих заперечень, але їй потребує іншого ракурсу розгляду. Справа у тому, що пасивність пересічного українця має більш глибоке коріння, а саме – православне християнство. Обрядова витонченість православ'я сприяє появі стійких споглядальних настанов у менталітеті народів, що належать до названої християнської течії. Православне культивування постулату смиренності у земному (несправжньому) житті виступає базовим джерелом пасивної очікуваності українців. Тож бездержавність української нації лише посилює через наведену сукупність психічних явищ іманентну українську пасивність, та аж ніяк не є першоджерелом вказаної ментальної особливості. Можливо, першоджерелом ескапізму українства є навіть не православне християнство, яке стає нашою національною релігією з 988 р., а інтроверсивні настанови української протокультури. Мається на увазі складання інтроверсивного, самозаглибленого типу особи ще у період розвитку Трипільської культури.

Повертаючись до колоніального синдрому української психіки, варто зауважити, що у якості підсумкового щодо інших від генерації до генерації транслюється комплекс національної меншовартості. Стрижень імперської політики у галузі міжнаціональних взаємин полягав у тотальному знищенні будь-яких проявів національної свідомості особливо етнічно й культурно

близьких українців. Впроваджувався не етнічний, а релігійний принцип ідентифікації, на зміну якому згодом прийшла класова засада стратифікації соціуму. Національні ознаки цілеспрямованого нівелювання згідно більшовицькому гаслу «У пролетарів немає батьківщини!».

Яким же чином реагував на подібну політику український загал? За винятком невеликої частини національно свідомої інтелігенції переважна більшість українців сприймала неоімперську політику більшовиків у дусі традицій колоніального менталітету, визначальною рисою якого є комплекс національної меншовартості. Вельми влучно природу останнього передає В. Янів: «Коли ж до внутрішньої постави (звичайно, зумовленої зовнішніми умовами, як вони діяли століттями) долучаються ще й актуальні зовнішні умови недержавного життя, які обмежують свободу вияву, і коли так діється десятиліттями, то картина доволі очевидна: людина сходить у могилу без заспокоєння своїх бажань чи свого призначення. Людина вмирає насправді невдачником. Хвилеве чи тривале невдоволення із власної непродуктивності переходить у відчуття меншецінності, нездібності проявитися, здобути собі місце» [7, с. 23].

Але поступово за принципом зворотного боку медалі пересічний українець виробляє у себе невпинне бажання справедливості, яке виступає ґрунтовною запорукою майбутнього національного відродження. Намагання врешті-решт відтворити справедливість у галузі міжнаціональних стосунків є початковим етапом становлення національної свідомості, без якої формування державної свідомості виглядає просто неможливим.

Розглядаючи ментальні якості традиційного українства, не можна залишити без уваги розповсюджену вказівку фахівців-дослідників на особливе почуття гумору українців, що є свідченням загального оптимізму нашого народу. Існує безліч висловлювань найвидатніших письменників, політиків, науковців, які підкреслюють наочну гостроту, кмітливість, життєрадісність, доброту українського гумору. Можливо, саме гумор виступає одним з головних «ліків» проти суцільного, перманентного стресу

поневоленого буття. Ескапізм, інтроверсивність, екзистенціальний індивідуалізм, громадоцентризм певною мірою теж належать до низки засобів пристосування пересічних українців до умов свого підлеглого (здебільшого колоніального) існування. На мій погляд, мають рацію ті вчені, що стверджують, що без подібного почуття гумору віками пригноблений український загаль навряд чи був здатний самозберегтися за умов постійного пресингу з боку влади метрополії. Напевно, дещо парадоксальний оптимізм українства мусить відіграти не останню роль в успішному подоланні й теперішніх складнощів.

Важливим моментом у цьому контексті є переборення традиційного відчуження пересічного українця від політики, яка від генерації до генерації сприймалася як чужа, брутальна справа. Потрібно, аби загальний український оптимізм розповсюджувався і на політичну сферу, особливо зараз, коли українська нація по-справжньому виходить на шлях суверенного розвитку.

Підсумовуючи розгляд базових якостей традиційної української ментальності, варто навести їхню цікаву класифікацію, яку пропонує О. Рудакевич. Відомий науковець схильний розподіляти типові ментальні настанови українства на «природні і споконвічні» та «набуті в умовах політичного поневолення». «До перших ... можна віднести крайній індивідуалізм (або егоцентризм), перевагу почуттєвого над інтелектом і волею та певні компоненти селянської психологічної настанови. Ці якості української ментальності в політичному житті нації проявилися в зверхності особистих інтересів над загальнонародними і державними, небажанні підкорятися органам державної влади, підозрливості до їх зміцнення, схильності до малих форм організації, анархізмі (громадоцентризмі), критиканстві, міжособній боротьбі, політичній фракційності, хворобі отаманства, бунтарстві, проявах зрівнялівки, перевазі емоцій над розумом і волею при вирішенні політичних проблем, недостатньому розвитку вольових якостей та цілеспрямованості, недисциплінованості, неорганізованості, притупленні почуття громадянського обов'язку.

У другу групу ментальних настанов, що їх спричинили століття підневільного стану України, входять психологічна мімікрійність, формалізм, рецидиви рабської психології, комплекси «меншовартості» та «кривди». У політичній культурі ці психічні якості проявилися в поверховому, формальному сприйнятті політичних цінностей і норм, невірі в сили власного народу і покладанні надто великих надій на безкорисливу допомогу інших держав, рабському служінні іноземним правителям, приниженому почутті національної гідності, кар'єризмі ціною зради національних інтересів, проросійських та інших чужинських орієнтаціях. До цієї групи психологічних чинників слід віднести також ментальну фрагментарність суспільства, породжену тривалою насильницькою розірваністю українського народу, його територій між різними державами та цілеспрямованою асиміляцією» [4, с. 30].

Гадаю, що за всієї умовності подібних класифікацій вони мають наочний сенс з огляду на розробку конкретних заходів щодо подолання аетатистських настанов традиційної української ментальності – глибинної підойми нашого сучасного відчуття та мислення.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, помітний компонент модерної ментальності є успадкованим від попередніх поколінь певного етносу і трансформується доволі повільно, при цьому відтворюючи найбільш розповсюдженні психологічні настанови, взірці й моделі поведінки. Це обумовлює існування *гібридної ментальності* сучасного українства, в якій модерні елементи поєднуються з традиційними. Серед них: комплекс недовіри до влади, комплекс меншовартості (рудименти колоніальної ментальності), маргінальність (наслідок геополітичної межовості), «месіанізм навиворіт» (сподівання на допомогу із-зовні), православна інтроверсивність (зануреність у внутрішній світ), соціальна мрійність, ескапізм, екзистенціальний індивідуалізм, громадоцентризм, особливе почуття гумору (механізми самозахисту від життєвих негараздів) тощо.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з розглядом компаративістського контексту розвитку постколоніальних ментальностей у сучасному світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кизима В. «Незалежність від» чи «незалежність для» / В. Кизима // Віче. – 1993. – № 9. – С. 114–126.
2. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в освітньому просторі / В. Г. Кремень. – 2-е вид. – К.: Т-во «Знання» України 2010. – 520 с.
3. Погрібна В. Я. Специфіка української ментальності [Електронний ресурс] / В. Я. Погрібна, Є. В. Чернявський. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/31_PRNT_2010/Philosophia/73535.doc.htm
4. Рудакевич О. Ментальність і політична культура української нації / О. Рудакевич // Розбудова держави. – 1995. – № 10. – С. 26–30.
5. Таран С. Довгий ранок української державності / С. Таран // Розбудова держави. – 1992. – № 1. – С. 61–64.
6. Янів В. Українська вдача і наш виховний ідеал / В. Янів // Літопис червоної калини. – 1992. – № 6. – С. 6–8.
7. Янів В. Українська вдача і наш виховний ідеал / В. Янів // Літопис червоної калини. – 1992. – № 7. – С. 21–23.
8. Ятченко В. Національна ментальність і модель історичного розвитку / В. Ятченко // Сучасність. – 1995. – № 2. – С. 78–83.

Стаття надійшла до редакції 06.03.2018